

Олеся Івашків, аспірантка

Фольклористичний спадок Іларіона Свенціцького

Могучньою постаттю української науки є знаменитий інтелектуал першої половини ХХ століття Іларіон Свенціцький. Мистецтвознавець, мовознавець, літературознавець, фольклорист, педагог— ось далеко неповний перелік багатогранності його таланту. Праці І.Свенціцького привертали і привертають увагу багатьох дослідників, серед яких Л.Гумецька, І.Лозинський, В.Борковський, У.Єдлінська та інші. Їхні розвідки інформують про значний внесок І.Свенціцького у мовознавчу та мистецтвознавчу наукові скарбниці. Нас зацікавили фольклористичні студії славіста, які ще досі не мають належного висвітлення. Серед численних праць І.Свенціцького слід виділити такі розвідки про усну народну творчість: “Похоронні голосіння і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком мотивів народної словесності)” (1910), “Похоронні голосіння” (1912), “Образ міжнародного походу колядної словесності” (1925), “Різдво Христове в поході віків (Історія літературної теми й форми)” (1933).

Що вплинуло на зацікавленість дослідника усною народною творчістю та вибір методів її дослідження?

Навчаючись у Санкт-Петербурзі, Іларіон Свенціцький відвідував лекції видатних сучасників. Ось як про це пише У.Єдлінська: «Наскільки багатим був для Іларіона Семеновича петербурзький період досить нагадати, що за цей час він прослухав основоположні курси лекцій видатних професорів тодішнього Петербурга. А саме — курс російської філології і палеографії у проф. Соболевського, російської мови у проф. Жданова, російської літератури у проф. Бороздіна, російської історії у проф. Платонова, старохристиянського і староруського іконопису у проф. Покровського, курс історії Близького Сходу

у проф. Веселовського, нумізматика у проф. Маркова, історії південних слов'ян у проф. Погодіна, історії географії Русі у проф. Воронова, дипломатика у проф. Лихачова.» [4, 43]. Відвідини цих лекцій залишили вагомий відбиток у душі та на творчості молодого дослідника.

Найбільше захоплений був І.Свенціцький постаттю О.Веселовського, зокрема його поглядами на народну творчість. Перейняв дослідник і порівняльно-історичний метод О.Веселовського, про що у розвідці «Різдво Христове у поході віків» стверджує: «У всіх цих працях автор старався видержати до кінця порівняльну історично-літературну методу. Найкращі зразки цієї методи находитиме кожний науковий робітник у творців слов'янської історичної поетики та в перших дослідників слов'янського фольклору, особливо ж колядки й щедрівки: Олександра Опанасовича Потєбні (1835-1891) і Олександра Михайловича Веселовського (1838-1902). Дорогій пам'яті вчителів і провідників на шляху своєї дослідницької праці, цю книжку посвячує автор» [10, 1]

Отже, історико-порівняльний метод став вирішальним і домінуючим у працях І.Свенціцького над усною словесністю.

Хоча фольклорист вважав себе послідовником наукових поглядів О.Веселовського, але метод дослідження І.Свенціцького є дещо іншим.

Зростаючи на сучасних теоріях міфологічної школи, теорії запозичення, теорії самозародження сюжетів, патріарх російської історико-порівняльної академічної школи виробив свою методика вивчення фольклору. Найцікавішою для послідовників та найпліднішою в науці стала теорія «зустрічних течій» О.Веселовського. Видатний учений намагався вирішити дилему: «своє» чи «чуже» домінувало у творенні народної словесності? О.Веселовський схилився до думки, що саме «своє», національне є фундаментом народної творчості, а «чуже» — пізніше нашарування, яке стало можливим лише завдяки підготовленому середовищу для запозичення. Це дало можливість дослідникові шукати у кожній літературі національних особливостей. М.Азадовський у своїй «Історії російської фольклористики» зазначає: «На противагу методів Бенфея Веселовський у всіх випадках запозичення висуває примат народної ідеї і скрізь шукає проявлення духовної самостійності народу, або, як він говорить, «самостійності суспільної думки». Звідси ним формулюється і основне завдання дослідження — побудова «історії і фізіології народної

творчості», інакше кажучи, вивчення історичних шляхів розвитку народного світогляду і психічної сутності останнього. Веселовський називає це «теорією основ», а теорію запозичення пов'язує з вивченням історичних умов існування того чи іншого народного сказання. Звідси — «теорія зустрічних течій»[1, 189].

На відміну від свого вчителя, І.Свенціцький менше звертає увагу на національні особливості фольклору, зокрема українського. Дослідник занурюючись у матеріали світової народної творчості, говорив про неоригінальність українського фольклору. Всупереч О.Веселовському, який за М.Азадовським «в кожному запозиченні відводить народові активну роль» і «оголошує теорії запозичення в її чистому вигляді рішучу боротьбу»[1, 190], І.Свенціцький у розвідці «Образ міжнародного походу колядної словесності» зазначає: «Виключаючи з обсягу наукових міркувань усі міфологічні теорії про індивідуальне походження колядок-щедрівок з власних традицій скотарсько-земледільного укладу національного життя, сонячного року і дохристиянських вірувань даного народу на північ од Еллади-Риму, дослідник ставить собі дуже трудне завдання показати неоригінальність щодо первісного походження великої частини людської словесності, яку загально вважається за суто національну» [7, 9].

Студіюючи фольклористичні праці дослідника, ми не можемо з певністю зазначити, що домінуючим і єдиним науковим методом дослідження І.Свенціцького є компаративізм, зокрема у його ранніх розвідках.

Передусім розглянемо працю фольклориста «Похоронне голосіння і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком народної словесності)», яка вийшла друком 1910 року в 93-94 томах ЗНТШ. На нашу думку, у цій розвідці ще спостерігається пошук І.Свенціцьким методу вивчення народнопоетичних творів, зокрема, плачів. І.Свенціцький пояснює зародження плачів закономірним психологічним станом: «Початків похоронного голосіння треба шукати в первісних добих розвою родинного життя. Перед появою одноцільної родини їх ледве чи можна б знайти з тим ступенем розвитку і глибини почуття любови, який подибуємо в ближчі до нас героїчно-доісторичні часи життя культурного людства. Безперечно, що елементи появи сердечного почуття болю з приводу смерті чи то дитини у матері, чи то смерті ближшої любі людини з подружньої пари, чи родича-опікуна малолітніх дітей,

будуть так само давні, як початкові засновки самого родинного пожиття» [8, 32] Отже, дослідник, на нашу думку, розпочинає свою студію прихильником теорії самозародження сюжетів, пояснюючи виникнення плачів не запозиченням, а укладом людського життя.

Характеризуючи найстарші голосіння у «Поемі про Гільгамеша», «Махабхараті», «Ілліаді» і багатьох інших, І.Свенціцький відзначає їх велику схожість у композиції, стилістиці, поезиці як наслідок болю, туги, розпачу, жалю за померлою людиною. Крім того, фольклорист стверджує: «Подрібний розбір сеї групи в порівнянні з іншими значно молодшими плачами європейських поем (наприклад, Карла Великого по Роляндії, або по Гаконії), та з нинішніми народними голосіннями переконує нас, що вони становлять одну велику нерозривну цілість». [8, 33]. Далі І.Свенціцький подає опис і характеристику плачів різних епох і народів, що дозволяє нам говорити про вкраплення філологічного методу дослідження у розвідці «Похоронні голосіння і церковно-релігійна поезія».

Поділ плачів на чоловічі і жіночі, виявлення їх схожості і різниці, переказ мотивів світових голосінь і їх вплив на духовні вірші та церковні твори — свідчення ерудиції дослідника, знання багатьох мов та наполегливої праці.

Народне голосіння І.Свенціцький називає «первообразом», «спільною канвою», на якій творився літературний плач, а ознаки розпуки, «розривання Марією одягу на собі, поранення нігтями грудей та лиця, за українським дослідником, «були оперті і в зовнішніх подробицях на рисах народного побуту і світогляду» [8, 26].

Через два роки в Етнографічному збірнику виходить ще одна праця про похоронні голосіння з передмовою І.Свенціцького. Ось як про цю збірку українських народних плачів пише дослідник: «На сей том зложилося 288 голосінь, з чого 139 не були ще оголошенні друком, а решта передруки...Идучи з заходу на схід, маємо в сім томі голосіння з таких околиць: з Бойківщини, галиц. Поділля, Гуцульщини, Буковини, рос. Поділля, Київщини, Чернігівщини, Курщини, Лубенщини, Харківщини, Херсонщини, Катеринославщини» [9, 1].

І.Свенціцький у «Похоронних голосіннях», як і в попередній розвідці, у дослідженні українських народних плачів використовує філологічний метод, історико-порівняльний метод

та теорію самозародження сюжетів. Цей збірник — продовження теми, яка дуже зацікавила фольклориста, тому він надіється, що «том сей зверне увагу ширших кругів української суспільності на сю так мало досліджену область народної словесності і дасть можливість далішим дослідникам збільшити його об'єм у кілька разів» [9, 1].

Цінним місцем у студії є твердження І.Свенціцького про давність українських голосінь: «І дійсно, йдучи дорогою порівняння українського голосіння з іншими, новітніх і старих записів, розбираючи поодинокі складники голосінь (їх мотиви, поетичні образи) на первісні частки і зародки самі собою і в порівнянні з найстаршою обрядною піснею, ми переконуємося, що перед нами витвір прадавньої традиції. Коли так само розібрати почування оплакуючих своїх дорогих мерців, то знайдемо і логічний підклад для думки про прадавність українських голосінь у людській психіці» [9, 1-2].

Цікавим у передмові фольклориста є увага до ритму голосінь, аби, за словами І.Свенціцького, було необхідністю «ствердити, що голосіння є елементарними пробами пісенної творчості і мелодії» [10, 175].

Отже, маємо ще один доказ давності українських плачів. Не будемо детально зупинятися на розвідці фольклориста «Похоронні голосіння», бо маємо на меті простежити розвиток поглядів І.Свенціцького на усну народну творчість у всіх його працях.

Тільки у 1925 році з'являється нова ластівка на полі фольклористики — це дослідження-огляд І.Свенціцького «Образ міжнародного походу колядної словесності». Ця розвідка стала початком великого дослідження фольклориста «Різдво Христове в поході віків (Історія літературної форми)», яка вийшла друком у Львові в 1933 році.

Починаючи з розвідки «Образ міжнародного походу колядної словесності», ми спостерігаємо надмірне захоплення фольклориста історико-порівняльним методом, зокрема теорією запозичення, яка домінує і в дослідженні «Різдво Христове в поході віків (Історія літературної форми)».

Хоча ця праця була присвячена великим вчителям І.Свенціцького, вона була, як ми вже зауважували, деяким відхиленням від теоретичних засад О.Веселовського і, на нашу думку, певним кроком назад в українській фольклористичній думці початку 20 століття.

У висновках розвідки І.Свенціцький констатує греко-римські впливи в українському фольклорі, надаючи їм пальму першості. Дослідник зазначає: «Культурні впливи обох цих передхристиянських світових народів-велетнів, греків і римлян, так сильно схрещуються у святочному побуті слов'ян, адрійсько-чорноморського і балтійського сточища, що нам ніяк не можна думати про випадковий мандрівний шлях цих проявів життя» [10, 175].

Фольклорист є прихильником того, що словесні твори, зокрема колядки і щедрівки, принесені на Україну мандрівними професійними виконавцями, а згодом лише набули національних рис. «Отож — давній обряд як сакральний ритуал став через своїх професійних святочним побутом племені-народу. Згодом народи задержали і знавців сакрального обряду та його словесности напостійно в себе і цим робом прикріпили словесні твори до цього побуту. Таким чином, державно-міжнародний побут свята зовні націоналізувався, але в первісній своїй суті зостався завсе й скрізь загальнолюдським» [10, 175].

На нашу думку, під загальнолюдським фольклорист розуміє готовий, запозичений текст, який тільки через умови сучасного життя, набуває «племінно-національних рижниць» [10, 176].

Надто категоричні вислови вченого зумовлені тим, що він основну увагу звернув на колядки релігійного характеру, у яких справді є спільні мотиви з західноєвропейськими, а майже оминув українські, наскрізь оригінальні, ще язичницькі щедрівки. Уже сама їх назва — українська.

Треба зазначити, що всі фольклористичні розвідки І.Свенціцького — це наукові праці, які свідчать про велику ерудицію дослідника та скурпульозність у вивченні народно-поетичних творів.

Наша розвідка — це спроба започаткувати вивчення праць великого українського вченого про усну народну творчість.

Література:

1. Азадовский М.К. История русской фольклористики. — М., 1956. — Т.2. — 363 с.
2. Борковский В. Иларион Семенович Свенцицкий // Русская речь. — 1975. — № 3. — С. 90-95.
3. Гумецька Л. Іларіон Семенович Свенціцький // Мовознавство. — 1976. — № 2. — С. 78-82.

4. Єдлінська У. Іларіон Семенович Свенціцький // Архіви України. – 1966. – № 3. – С.43-47.
5. Єдлінська У. Іларіон Семенович Свенціцький // Український історичний журнал. – 1966. – № 4. – С.133-135.
6. Лозинський І. Великий український славіст // Наша культура. – 1966. – № 9. – С.5-7.
7. Свенціцький І. Образ міжнародного походу колядної словесності // ЗНТШ. – 1925. – Т.141-143. – С. 1-10.
8. Свенціцький І. Похоронні голосіння і церковно-релігійна поезія (Студія над розвитком мотивів народної словесності) // ЗНТШ. – 1910. – Т. 93. – С.32-35; – Т.94. – С. 5-39.
9. Свенціцький І. Похоронні голосіння // Етнографічний збірник. – 1912. – Т.31-32. – С.1-129.
10. Свенціцький І. Різдво Христове в поході віків (Історія літературної теми і форми). – Львів, 1933. – 181 с.